

**van hall
larenstein**
university of applied sciences

HANDVATTEN VOOR STUDIEGROEPEN OVER AGRARISCH NATUURBEHEER

Antina de Boer
Sigrid Dassen
Sytse de Vries
Marieke Jelsma
Johan Medenblik
Hannah Olthof
Diederik Sleurink
Jelmer van Belle
Martijn van der Heide
Marije Westra

VOORWOORD

De Nederlandse landbouw staat op een kantelpunt. De maatschappelijke roep om een duurzame, natuurvriendelijke en toekomstbestendige manier van voedselproductie klinkt steeds luider. Tegelijkertijd groeit het besef dat agrarisch natuurbeheer en natuurinclusieve landbouw onmisbare schakels zijn in het versterken van biodiversiteit, het tegengaan van ‘landschapspijn’ en het toekomstbestendig maken van het landelijk gebied. Boeren spelen in dit alles een sleutelrol. Zij zijn niet alleen voedselproducenten, maar ook beheerders van het agrarisch cultuurlandschap – van graslanden, akkers en slootkanten tot houtwallen en bloemrijke randen.

Deze catalogus – die mogelijk is gemaakt met financiering van LIFE IP *All4Biodiversity* en het ministerie van LNVN – is ontwikkeld om studiegroepen en studiegroepeliders binnen agrarische collectieven te ondersteunen bij het verbinden van landbouw met natuur. Het is een praktische en inspirerende gids die helpt om kennisbijeekkomsten vorm te geven en om met elkaar in gesprek te gaan over natuurinclusieve landbouw. Centraal staat het delen van kennis, ervaring en inspiratie. Want het realiseren van een vitaal platteland waarin landbouw en natuur elkaar versterken, vraagt om samenwerking, openheid en de bereidheid om te leren – van elkaar én van de natuur. Daarmee sluit de catalogus mooi aan bij het doel van LIFE IP, namelijk om *samen* met eigenaren en beheerders van land aan de slag te gaan met herstel van biodiversiteit, niet alleen in Natura 2000-gebieden, maar juist ook in de daaromheen liggende gebieden.

De kracht van deze catalogus ligt in de flexibiliteit en toegankelijkheid. Studiegroepeliders kunnen met behulp van werkvormen, thematische suggesties, voorbeelden van bijeenkomsten en relevante bronnen hun eigen programma samenstellen, afgestemd op hun specifieke situatie en interesses. Of het nu gaat om akkervogelbeheer, kruidenrijk grasland, natte en droge dooradering of het integreren van natuur in de bedrijfsvoering van melkveehouders en akkerbouwers – deze catalogus biedt overzicht, richting en praktische handvatten. Op die manier reikt de catalogus niet alleen losse bouwstenen aan, maar biedt ze ook het ontwerp om van die bouwstenen een samenhangend en inspirerend bouwwerk te maken.

Een bijzonder waardevol onderdeel is de thematische indeling. Het fundament daarvoor – en daarmee ook van de catalogus – ligt bij het systematisch leren kijken naar het landschap: hoe functioneren de natuurlijke processen, welke invloed hebben klimaat en bodem, en hoe kun je als boer daarop inspelen? Door inzicht te krijgen in de ecologische samenhang tussen het voorkomen van soorten en de biofysische en functionele eigenschappen van het landschap, wordt duidelijk hoe verschillende maatregelen elkaar kunnen versterken. Op dit systeemdenken bouwen de thematische onderwerpen voort.

Daarnaast biedt deze catalogus ook didactische ondersteuning. Effectieve kennisoverdracht is meer dan het delen van informatie, en al helemaal meer dan ‘eenrichtingsverkeer zenden’. Het gaat om het creëren van een leeromgeving waarin deelnemers actief betrokken zijn, hun eigen ervaringen kunnen inbrengen en waarin ruimte is voor discussie, reflectie en experiment. De catalogus reikt hiervoor concrete werkvormen aan – van excursies tot groepsopdrachten – die bijdragen aan een dynamisch en leerzaam groepsproces.

Tenslotte biedt deze publicatie ook een brug naar de vele bestaande bronnen en materialen die in het veld beschikbaar zijn. Door deze kennis te bundelen en op een toegankelijke manier te presenteren, helpt de catalogus studiegroepeliders om sneller en gericht gebruik te maken van het rijke aanbod aan bestaande informatie over agrarisch natuurbeheer.

Agrarisch natuur- en landschapsbeheer bestaat al 50 jaar. Wij hopen dat deze catalogus bijdraagt aan het versterken van kennis, motivatie en samenwerking voor huidig en toekomstig agrarisch natuurbeheer. Want alleen samen kunnen we werken aan een toekomst waarin voedselproductie, biodiversiteit en landschap hand in hand gaan – voor een leefbaar platteland, voor de boer én voor de natuur. Tegelijkertijd realiseren we ons dat het denken over agrarisch natuur- en landschapsbeheer nooit af is. Nieuwe inzichten, ervaringen en omstandigheden vragen voortdurend om aanpassing en verdieping. Deze catalogus is dan ook geen eindpunt, maar een levend document dat mee kan groeien met de praktijk. Opmerkingen, suggesties of verfijningen zijn daarom van harte welkom en kunnen gedeeld worden met BoerenNatuur via info@boerennatuur.nl.

Evelien Verbij
Directeur BoerenNatuur

Niek de Boer
Directeur Onderzoek, Hogeschool Van Hall
Larenstein

Deze handreiking is opgesteld binnen het kader van het project Life-IP uitgevoerd onder het lectoraat Biodiversiteit in het Landelijk Gebied. Het project is gefinancierd door BoerenNatuur.

© Hogeschool VHL, April 2025
Postbus 1528
8934 CJ Leeuwarden
Telefoon: 058 284 6100 (receptie)

INHOUDSOPGAVE

1 Inleiding en leeswijzer	5
1.1 Doel van deze catalogus.....	5
1.2 Thema's agrarisch natuurbeheer.....	5
1.3 Leeswijzer.....	6
2 Didactische principes.....	7
2.1 Het belang van didactische principes.....	7
2.2 Belangrijkste didactische principes & toepassing in de praktijk.....	7
3 Themaspecifieke informatie.....	9
3.1 Gebruik het landschap op systematische wijze.....	10
3.2 Akkervogels.....	14
3.3 Weidevogels.....	17
3.4 Kruidenrijk grasland.....	19
3.5 Natte en droge dooradering.....	21
3.6 Natuurinclusieve veehouderij.....	24
3.7 Natuurinclusieve akker- en tuinbouw.....	26
4 Werkvormen.....	29
4.1 Gastlezing door expert.....	30
4.2 Excursie of werkbezoek.....	31
4.3 Simulatie of toolbox.....	32
4.4 Film kijken en nabespreken.....	33
4.5 Praktijkworkshop 'leren door doen'.....	34
4.6 Interactieve debatsessie.....	35
4.7 Intervisie.....	36
4.8 Casusanalyse en groepsopdracht.....	37
4.9 SCRUM: Stapsgewijs experimenteren, reflecteren & aanpassen.....	38
4.10 Voorkennis activeren.....	39
5 Voorbeelden van kennisbijeenkomsten.....	40
5.1 Weidevogels op agrarisch land.....	40
5.2 Kruidenrijk grasland.....	42
6 Bijlages.....	i
6.1 Bijlage 1 Aanpak kennisbijeenkomst voorbereiden.....	i

1 INLEIDING EN LEESWIJZER

Agrarisch natuurbeheer en natuurinclusief boeren spelen een steeds belangrijkere rol in het verduurzamen van de landbouw en het versterken van de biodiversiteit in het landelijk gebied. Deze catalogus is ontwikkeld om studiegroepen en studiegroepeliders binnen agrarische collectieven praktische handvatten te bieden bij het organiseren van kennisbijeenkomsten. De rode draad in deze bijeenkomsten is het inspireren, informeren en ondersteunen van boeren (en andere betrokken partijen) bij het integreren van natuurbeheer in hun bedrijfsvoering.

1.1 DOEL VAN DEZE CATALOGUS

Deze catalogus is bedoeld voor studiegroepen die georganiseerd zijn aan de hand van de volgende vier punten:

- Begeleiding van de studiegroep vindt plaats vanuit het collectief.
- Het collectief organiseert 3 tot 5 kennisbijeenkomsten per jaar per studiegroep.
- Er is een vaste groep deelnemers van circa 6 tot 10 personen.
- Het onderwerp en verloop van bijeenkomsten worden samen met de studiegroep bepaalt.

De catalogus is opgezet als een toegankelijke en flexibele tool. Het bevat een overzicht van bouwstenen zoals thematische werkvormen, suggesties voor sprekers en praktijkvoorbeelden. Met deze bouwstenen kunnen gebruikers van de catalogus een programma samenstellen dat aansluit bij de behoeften en interesses van hun studiegroep. Of het nu gaat om weidevogelbeheer, de aanleg van bloemrijke akkerranden, of natte en droge dooradering, deze catalogus biedt de middelen om gericht met elkaar in gesprek te gaan en van elkaar te leren. Daarbij levert het cursusmateriaal inhoudelijke informatie die erop is gericht om beter inzicht te krijgen in natuurinclusieve (beheer)maatregelen en hun achterliggende principes. Daarnaast geeft deze catalogus handige tips voor een inspirerende aanpak bij het organiseren en begeleiden van kennisbijeenkomsten. Denk hierbij aan het kiezen van geschikte werkvormen, het opzetten van een interactief programma en het betrekken van ervaringsdeskundigen. Wij hopen dat deze catalogus daarmee een praktische gids zal zijn voor ieder die zich inzet voor een natuurinclusieve toekomst in de landbouw. Samen werken we aan een vitaal platteland waarin landbouw en natuur hand in hand gaan.

1.2 THEMA'S AGRARISCH NATUURBEHEER

De catalogus richt zich op zeven centrale thema's binnen agrarisch natuurbeheer. Het eerste thema *Gebruik het landschap op systematische wijze* heeft een bredere, overkoepelende reikwijdte en fungeert als een fundament waarop de overige thema's voortbouwen. De overige thema's richten zich op een specifieke context, en zijn meer afgebakend.

- [*Gebruik het landschap op systematische wijze*](#): Succesvol agrarisch natuurbeheer begint bij het gebruik maken van het landschap. Door in het beheer rekening te houden met zaken als het klimaat, hydrologie etc. én door inzicht te hebben in natuurlijke processen en de samenhang in het landschap kunnen boeren bijdragen aan effectief agrarisch natuurbeheer.
- [*Akkervogels*](#): Het versterken van leefgebieden en voedselaanbod voor vogels die afhankelijk zijn van het akkerlandschap, zoals patrijs en veldleeuwerik.
- [*Weidevogels*](#): Het versterken van leefgebieden en voedselaanbod voor vogels die afhankelijk zijn van weidegebied, zoals de grutto en kievit.

- [Kruidenrijk grasland](#): Verhogen van biodiversiteit en bodemgezondheid door een gevarieerde vegetatie.
- [Natte en droge dooradering](#): Het inrichten van landschappen met ecologisch waardevolle elementen zoals slootkanten, houtwallen en heggen.
- [Natuurinclusieve veehouderij](#): Het integreren van natuurbeheer in veehouderijen.
- [Natuurinclusieve akker- en tuinbouw](#): Het integreren van natuurbeheer binnen akker- en tuinbouwbedrijven.

Er bestaat al veel cursusmateriaal over de bovengenoemde thema's. Denk bijvoorbeeld aan de Factsheets 'Weidevogels' van de Vogelbescherming. Daarnaast is er veel informatie beschikbaar bij zowel overheden (bijv. RVO), als NGO's ¹ (bijv. Kenniscentrum Akkervogels,). Deze kennis is echter gefragmenteerd beschikbaar, waardoor het voor studiegroepeliders een uitdaging kan zijn om handig gebruik te maken van het cursusmateriaal. Deze catalogus biedt daarom ook een overzicht van bestaande bronnen en informatie. Hiermee kunnen gebruikers gericht en efficiënt toegang krijgen tot relevante kennis die aansluit bij hun thema of kennisbijeenkomst.

1.3 LEESWIJZER

De catalogus bestaat uit drie bouwstenen die een studiegroepelider kunnen helpen bij het opzetten van een kennisbijeenkomst over agrarisch natuurbeheer of natuurinclusief boeren. Deze onderdelen bieden niet alleen structuur en overzicht, maar tezamen vormen ze ook een compleet plaatje voor het organiseren van een kennisbijeenkomst. Het gaat hierbij om:

1. [Didactische principes \(H2\)](#)

Dit hoofdstuk biedt inzicht in didactische principes, zoals het formuleren van leerdoelen, het creëren van een interactieve leeromgeving en het aansluiten bij de voorkennis en behoeften van deelnemers om een effectieve kennisbijeenkomst in te kunnen richten.

2. [Themaspecifieke informatie \(H3\)](#)

Dit hoofdstuk biedt per bovengenoemd thema een overzicht van relevante kennis en bronnen. Het bundelt informatiebronnen en maakt deze toegankelijk voor studiegroepeliders, zodat zij deze eenvoudig kunnen inzetten in kennisbijeenkomsten.

3. [Werkvormen \(H4\)](#)

Een uitgebreide verzameling praktische werkvormen, zoals excursies, workshops en groepsopdrachten. Deze werkvormen bieden studiegroepeliders handvatten om effectieve bijeenkomsten samen te stellen die aansluiten bij de doelgroep.

4. [Voorbeelden van kennisbijeenkomsten \(H5\)](#)

In dit laatste hoofdstuk worden twee voorbeelden van kennisbijeenkomsten uitgewerkt. Daarmee komen in dit slothoofdstuk de bouwstenen uit de voorgaande drie hoofdstukken samen, en vormen ze op die manier een samenhangend geheel. Zo ontstaan een eindbeeld van hoe kennisbijeenkomst eruit kan komen te zien. Met deze onderdelen biedt de catalogus studiegroepeliders alle tools om kennisbijeenkomsten op maat te ontwikkelen, gericht op het versterken van zowel kennis als samenwerking binnen de agrarische sector.

¹ NGO staat voor 'niet-gouvernementele organisatie', en is dus een organisatie die onafhankelijk is van de overheid, en een maatschappelijk, sociaal of wetenschappelijk probleem wil oplossen.

2 DIDACTISCHE PRINCIPES

Een studiegroepelider kan twee verschillende rollen vervullen. De eerste rol is die van inhoudelijk expert, die zelf volop kennis heeft van een specifiek thema. In die rol kan hij of zij boeren informeren en voorlichting geven. De tweede rol is die van begeleider, moderator of facilitator van een kennisbijeenkomst. Vanuit die positie structureert en stimuleert hij of zij het leerproces en de interactie tussen deelnemers. Dit hoofdstuk over didactische principes richt zich vooral op deze tweede rol.

Didactiek gaat over de manier waarop kennis, vaardigheden, en houdingen het beste kunnen worden overgebracht op een studiegroep deelnemer. Didactische principes bieden handvatten om kennisbijeenkomsten gestructureerd, doelgericht en inspirerend te maken. Een belangrijk uitgangspunt daarbij is om niet alleen kennis uit te wisselen maar die ook toe te passen met praktijkgerichte werkvormen: dat vergroot het inzicht én zorgt dat de opgedane inzichten beter beklijven. Zie Bijlage [Aanpak kennisbijeenkomst voorbereiden](#) voor een uitgewerkt voorbeeld waarbij didactische principes worden toegepast voor het voorbereiden van een kennisbijeenkomst.

2.1 HET BELANG VAN DIDACTISCHE PRINCIPES

Boeren binnen studiegroepen hebben sterk uiteenlopende achtergronden, ervaringsniveaus en leerstijlen. Zonder een effectieve aanpak kan het moeilijk zijn om iedereen te bereiken en te motiveren. Didactische principes bieden structuur: ze helpen begeleiders om bijeenkomsten doelgericht op te zetten, een duidelijke begeleidende rol in te nemen, en om interactie te stimuleren. Kortom, door gebruik te maken van deze principes heeft een studiegroepelider de mogelijkheid om een kennisbijeenkomst effectief, interactief en praktijkgericht te maken.

2.2 BELANGRIJKSTE DIDACTISCHE PRINCIPES & TOEPASSING IN DE PRAKTIJK

De volgende didactische principes vormen de basis voor het effectief overdragen van kennis:

1. *Leerdoelen formuleren*
Bepaal vooraf wat de deelnemers moeten leren of bereiken. Concrete en haalbare leerdoelen zorgen voor focus tijdens de bijeenkomst.
2. *Aansluiten bij voorkennis en leerbehoeften*
Houd rekening met bestaande kennis en ervaringen van de deelnemers en werk waar dat kan vanuit praktijkvoorbeelden. Dit voorkomt dat informatie te abstract blijft. Gebruik die voorkennis ook: vaak is er veel specifieke kennis aanwezig bij de deelnemers, die kan inspirerend werken voor andere deelnemers en zorgt voor een relevante leerervaring.
3. *Actieve deelname stimuleren*
Mensen leren beter door actief deel te nemen dan door stil te zitten en te luisteren. Werkvormen die interactie en betrokkenheid bevorderen, zoals discussies, groepsopdrachten en praktijkoefeningen, zijn daarom essentieel.
4. *Variatie in werkvormen*
Gebruik bij de verschillende sessies verschillende methoden, zoals veldbezoeken, brainstorms, post-it sessies, groepsopdrachten, etc. Variatie houdt de aandacht vast en biedt deelnemers met verschillende leerstijlen de kans om optimaal te leren. Kies dan ook werkvormen die aansluiten bij de doelgroep maar wees niet bang eens wat nieuws uit te proberen.

Het toepassen van didactische principes in de praktijk vereist voorbereiding, creativiteit en flexibiliteit. Hier zijn enkele concrete voorbeelden van hoe studiegroepbegeleiders deze didactische principes kunnen inzetten:

1. *Formuleer duidelijke leerdoelen*

Bij een bijeenkomst in de studiegroep over kruidenrijk grasland kan een leerdoel bijvoorbeeld zijn: “Deelnemers begrijpen welke rol kruidenrijk grasland speelt in het vergroten van biodiversiteit en weten hoe zij dit type grasland kunnen aanleggen en beheren.” Dit doel biedt richting en focus, zowel voor de begeleider als voor de deelnemers.

2. *Start met een inventarisatie van voorkennis*

Begin een bijeenkomst met een korte vraagronde of quiz om de kennis en verwachtingen van de deelnemers in kaart te brengen. Bij een thema als akkervogels kan de begeleider vragen: “Welke akkervogels ziet u vaak op uw bedrijf, en weet u wat hun specifieke behoeften zijn?” Dit maakt duidelijk waar de groep staat en waar extra aandacht nodig is.

3. *Stimuleer actieve deelname*

Organiseer een groepsopdracht waarin deelnemers samen een plan maken voor het verbeteren van leefgebieden voor weidevogels op hun eigen bedrijf. Laat hen ideeën delen, bediscussiëren en verdedigen. Dit bevordert niet alleen leren, maar ook samenwerking.

4. *Gebruik gevarieerde werkvormen*

Combineer een interactieve presentatie met een excursie naar een bedrijf dat al natuurinclusieve maatregelen toepast. Tijdens de excursie kunnen deelnemers praktijkvoorbeelden zien en vragen stellen aan de boer. Dit maakt de leerstof tastbaar en toepasbaar. In [hoofdstuk 4](#) worden verschillende werkvormen in detail beschreven.

3 THEMASPECIFIEKE INFORMATIE

Om de cursusbegeleider te ondersteunen in het selecteren van beschikbare kennismateriaal, is ervoor gekozen om deze catalogus in te delen in zeven verschillende thema's binnen agrarisch natuurbeheer:

- *Gebruik het landschap op systematische wijze*
- *Akkervogels*
- *Weidevogels*
- *Kruidenrijk grasland*
- *Natte en droge dooradering*
- *Natuurinclusieve veehouderij*
- *Natuurinclusieve akker- en tuinbouw*

In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de beschikbare bronnen aan de hand van klikbare links.

An aerial photograph showing a tractor with a green implement moving through a lush green field. To the left of the tractor is a narrow canal or ditch. The field is divided into rows, and the tractor is creating a path through the vegetation.

3.1 GEBRUIK HET LANDSCHAP OP SYSTEMATISCHE WIJZE

Zowel boeren als natuurbeheerders gebruiken hun kennis van het landschap voor het beheer van hun land. Hoogte en hoogteverschillen, grond-, oppervlaktewater en kwel, bodemtype, waterdoorlaatbaarheid, dichtheid en bodemprocessen zijn de factoren die samen bepalen *wat* en *waar* in de bodem en op het land leeft (planten, dieren & overig leven). Bij (agrarisch) natuurbeheer komen daar nog alle relaties *tussen* bodem, planten en dieren bij.

Kortom: iedere vorm van beheer stelt specifieke eisen aan het gebied. Die eisen zijn globaal beschreven bij de [agrarische natuurtypen](#) en ze worden specifiek gemaakt aan de hand van doelsoorten en wat zij nodig hebben, zie hiervoor de [ANLb kennisbank](#). Die eisen van een soort aan een gebied zijn opgesteld aan de hand van drie V's: Voedsel, Veiligheid en Voortplanting. Daarbij is het belangrijk om te weten dat eisen omtrent bijvoorbeeld Voedsel vaak verschillend zijn voor ouders en hun jongen. Een voorbeeld hiervan is de grutto. Volwassen grutto's eten bijvoorbeeld emelten, regenwormen en andere bodemdieren, maar de gruttokuikens eten daarentegen vooral insecten die leven in de vegetatie. Veiligheid gaat voor grutto's over de afwezigheid van predatoren, maar ook over veilige schuilplekken voor kuikens. Obstakels als bomenrijen of gebouwen in het landschap maken dat grutto's zich minder veilig voelen en een gebied zullen mijden. En als er op het juiste moment geen plekken zijn waar een gruttopaar zich kan vestigen gaan zij daar ook niet voortplanten. Vaak wordt er ook nog een vierde V aan toegevoegd, de V van verspreiding, oftewel: hoe beweegt het dier door het landschap, hoe vindt het nieuwe leefgebieden enzovoort. Dat is vooral belangrijk voor kleine dieren zoals amfibieën, maar ook voor bijvoorbeeld vlinders en libellen. Door kennis te hebben over de eisen van soorten en de drie (of vier) V's te koppelen aan de kenmerken van een landschap zijn beheermaatregelen effectiever in te zetten.

Het is dus ook belangrijk om gedetailleerde kennis van het landschap te hebben om beheermaatregelen effectiever in te zetten. Het is hierbij belangrijk om te weten dat effectief beheer niet alleen wordt beïnvloed door het eigen agrarisch land, maar ook door natuurwaarden die in de nabije omgeving van het gebied aanwezig zijn. En omgekeerd hebben beheermaatregelen ook invloed op deze natuurwaardes. Zo heeft bijvoorbeeld een plas-dras gebied openheid nodig, en moet er dus niet een houtwal naast geplaatst worden. En omgekeerd zou een klein rietgebied in weidevogelland mogelijk predatoren kunnen uitnodigen. Kortom: voor het effectief inpassen van beheer is het nodig om kennis te hebben over de samenhang tussen het landschap en alles wat hierin leeft.

De methode om overzicht te krijgen van al die relaties en de ligging ervan in een landschap, is de [Landschaps Ecologische Systeem Analyse \(LESA\)](#). Bij het maken van een LESA wordt op systematische wijze gekeken naar allereerst klimaat, gevolgd door topografie, hydrologie, grondsoort, wortelzone, bodemleven, planten en tot slot alle plant- dier relaties. Om kansen van het landschap te leren kennen is het daarnaast goed om in het recente verleden te duiken: veel natuurbeheer is gebaseerd op landschapselementen en natuurwaarden die de afgelopen 200 jaar in het landschap aanwezig zijn geweest. Die geschiedenis kan ons ook nu nog vertellen wat kansrijke elementen en locaties zijn. De informatie daarvoor kan deels in het veld worden verkregen maar een groot deel van de benodigde informatie, bijvoorbeeld kaarten over bodemtype, hoogteligging, reliëf, waterstanden en historische kaarten tot ca 1830 zijn online te vinden, zie hieronder voor de koppelingen naar die gegevens. Hieronder geven we koppelingen naar de informatie die nodig is voor het opstellen van een LESA. In [bijlage 6.1](#) staat in meer detail uitgelegd hoe je dat als werkvorm met deelnemers kunt doen.

ALGEMEEN

BRON	WAT	LINK
Landschapsecologische systeemanalyse (LESA)	Website waarop de werkwijze voor een LESA stapsgewijs wordt uitgelegd	Bezoek
Geologie van Nederland	Website die informatie geeft over de geologie en verschillende landschappen in Nederland	Bezoek
OBN-natuurkennis	Website met informatie over kenmerken en beheer van Nederlandse landschappen	Bezoek
Landschapstypologie	Website die een overzicht geeft van negen landschapstypen in Nederland.	Bezoek
Waterschappen	Website die informatie geeft over het beheer van oppervlaktewateren	Bezoek
Landschapsecologie – Laag voor laag leren combineren	Boek over landschapsecologie en systeemdenken	Bezoek
Instrumenten klimaat	Website die een overzicht biedt van een aantal interactieve instrumenten omtrent klimaat	Bezoek

GASTLEZINGEN EN WEBINARS

BRON	WAT	LINK
BoerenNatuur Kennisuur - Gebiedsprocessen	Webinar over gebiedsprocessen.	Bezoek
Presentatie ALV LESA	Presentatie over LESA met praktijkvoorbeelden.	Bezoek

WORKSHOPS

BRON	WAT	LINK
<i>Basiskaarten voor een LESA</i>		
Actueel Hoogtebestand Nederland (AHN)	Digitale hoogtekartaar waarbij inzichtelijk wordt gemaakt wat de hoogte is van het land ten opzichte van het Normaal Amsterdams Peil (NAP). Geeft hoogte van het maaiveld (Digital Terrain Model DTM) maar ook de vorm en hoogte van gebouwen, bomen en zelfs struiken (Digital Surface Model DSM) <i>Open in Map Viewer</i> het overzicht van de kaartbladen. Ga vervolgens naar het kaartblad, waartoe het geïnteresseerde gebied behoort, en klik hierop. Zo kan er bijvoorbeeld gebruik gemaakt worden van de AHN4 DTM 0,5 m. Deze dataset geeft het maaiveld aan met een resolutie van 0,5 bij 0,5 meter. Ook kan de kaart in een zip-bestand als tiff-bestand worden geleverd. <i>Save</i> het zip-bestand op een plek, waar de map te vinden is. Pak het zip-bestand uit en plaats het op een plek waar het te vinden is. Bij DSM zijn ook andere objecten meegenomen, zoals bomen, gebouwen, bruggen en andere objecten. Puntenwolk is in 3D.	Bezoek
Bodematlas	Website met kaart waarop per perceel bodemtype en hoogteligging worden getoond	Bezoek
Bodemdata basiskaart	Digitale kaart waarbij inzichtelijk wordt gemaakt wat bijvoorbeeld de geologie is van het land. De kaartlaag Geologie kan aangezet worden en de gegevens kunnen geïnterpreteerd worden door op de kaart te klikken, waarbij de geologie op dat punt verschijnt.	Bezoek
Toptijdreis	Website met historische digitale kaarten van Nederlands sinds 1815.	Bezoek
Erfgoedatlas	Digitale kaart waarbij verschillende gegevens inzichtelijk gemaakt kunnen worden, zoals landschapstype, bodem en geologie. Tool om bijvoorbeeld landschapstype, bodem en hoogte te bepalen van het gebied waar het agrarisch bedrijf zich bevindt.	Bezoek
Geologische kaart van Nederland	Digitale geologische kaart waarbij inzichtelijk wordt gemaakt wat de geologie is van het land.	Bezoek
<i>Hydrologie</i>		
Bodemdata basiskaart	Digitale kaart waarbij inzichtelijk wordt gemaakt wat bijvoorbeeld de grondwaterstand is van het land. De kaartlaag Grondwater kan aangezet worden en de gegevens kunnen geïnterpreteerd worden door op de kaart te klikken, waarbij de grondwaterdiepte op dat punt verschijnt.	Bezoek
<i>Grondsoort</i>		
Bodemdata basiskaart	Digitale kaart waarbij inzichtelijk wordt gemaakt wat bijvoorbeeld de grondsoort is van het land. De kaartlaag Bodem kan aangezet worden en de gegevens kunnen geïnterpreteerd worden door op de kaart te klikken, waarbij de bodemsoort op dat punt verschijnt óf aan de hand van de Online bodemkaart legenda .	Bezoek
<i>Wortelzone</i>		
Nederlands Hydrologisch Instrumentarium	Digitale kaart waarbij inzichtelijk wordt gemaakt wat de gemiddelde worteldiepte is in centimeter. De kaartlaag LHM Algemeen > Worteldieptekaart kan aangezet worden en de	Bezoek

	gegevens kunnen geïnterpreteerd worden aan de hand van de legenda.	
<i>Bodemleven</i>		
BodemlevenMonitor	Analyse die inzicht geeft in het bodemleven van een lokaal gebied. De BodemlevenMonitor kan besteld en gebruikt worden op eigen agrarisch land.	Bezoek
<i>Soortinformatie</i>		
ANLb kennisbank	Ecologie van doelsoorten in ANLb	Bezoek
Soortenfiches Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer	Samenvattend rapport met ecologie en habitateisen van soorten die voorkomen in verschillende leefgebieden in het ANLb. Er kan gekeken worden naar de potentiële soorten die in eigen omgeving leven aan de hand van de ecologie van diersoorten.	Bezoek
SOVON	Verspreiding en aantalsontwikkeling van alle Nederlandse vogelsoorten	Bezoek
Zoogdiervereniging	Ecologie en verspreiding van alle Nederlandse zoogdieren	Bezoek
RAVON	Ecologie en verspreiding van Nederlandse reptielen, amfibieën en vissen	Bezoek
Vlinderstichting	Ecologie, verspreiding en beheer van Nederlandse dag- en nachtvlinders en libellen	Bezoek
<i>Klimaat</i>		
Klimaatstresstest	Digitale kaart waarbij inzichtelijk wordt gemaakt wat voor kwetsbaarheden er zijn in een bepaald gebied. Je kunt verschillende kaartlagen aanzetten die gaan over klimaateffecten. Zoom in op de kaart om te zien hoe hoog het risico is in het gebied waar het agrarisch bedrijf zich bevindt. Je kunt ook de Webpagina klimaatstresstest raadplegen.	Bezoek
Klimaatshadeschatter	Digitale kaart waarbij inzichtelijk gemaakt wat de mogelijke schade in kosten is door extreme droogte of regenval. Je kunt verschillende kaarten bekijken omtrent wateroverlast, hitte, droogte en overstroming. Zoom in op de kaart om de mogelijke schade te bekijken in het gebied waar het agrarisch bedrijf zich bevindt.	Bezoek

VOORKENNIS ACTIVEREN

BRON	WAT	LINK
Lesmateriaal gebiedsgericht samenwerken voor natuurinclusieve landbouw	Lesmateriaal over gebiedsgericht samenwerken.	Bezoek

3.2 AKKERVOGELS

Akkervogels zijn afhankelijk van akkers voor broeden en voeden. In dit deelhoofdstuk wordt relevante informatie omtrent akkervogels gedeeld over verschillende aspecten zoals herkenning, ecologie en beheer. Deze informatie is allereerst gericht op de gebruikers van deze catalogus om beter begrip te krijgen van herkenning, ecologie en beheer van akkervogels, maar kan daarnaast ook worden gebruikt bij het samenstellen van een programma dat aansluit bij de specifieke kennisbehoeften en interesses van een studiegroep.

ALGEMEEN

BRON	WAT	LINK
Portaal Boerenlandvogels - Akkervogels	Portaal met allerlei kennisdocumenten over akkervogels	Bezoek
Soortenfiches Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer Actieplan akkervogels	Rapport over soorten die voorkomen in verschillende leefgebieden	Bezoek
Evaluatie van de effecten van het agrarisch natuurbeheer op voorkomen en trends van akkervogels in de provincie Groningen 2015 - 2020 Boeren met natuur	Rapport geeft inzicht in de habitat van verschillende soorten akkervogels en de effecten van maatregelen	Bezoek
Partridge resultaten Effect van uitgesteld maaibeheer op het broedsucces van veldleeuwerik	Kort verslag, geeft een voorbeeld van een gebiedsgerichte aanpak gericht op een gidssoort, in dit geval te patrijs	Bezoek
Effect van uitgesteld maaibeheer op het broedsucces van veldleeuwerik Factsheet akkervogels	Rapport over het beheer van de veldleeuwerik	Bezoek
Factsheet Vogelbescherminggeelgors	Factsheets over akkervogels algemeen, geelgors, patrijs, veldleeuwerik en over verschillende maatregelen	Bezoek
Factsheet patrijs	Factsheet over ecologie en beheer voor de patrijs.	Bezoek
Factsheet veldleeuwerik	Factsheet over ecologie en beheer voor de veldleeuwerik.	Bezoek
Graanstoppels en akkervogels	Factsheet over beheer voor akkervogels.	Bezoek

Kennis over akkervogels	Presentatie over de ecologie en beheer van verschillende akkervogelsoorten.	Bezoek
Vogelakkers zijn (delen van) akkers die speciaal voor vogels worden ingezaaid en beheerd	Video over het beheer van akkervogels.	Bezoek
Wat is het effect van strokenteelt op akkervogels?	Video over het beheer van akkervogels.	Bezoek

GASTLEZINGEN EN WEBINARS

BRON	WAT	LINK
Kennis over akkervogels Boerennatuur kennissuur vogelakkers onderzocht: de best practices van beheer en praktijk	Presentatie van onderzoeker Jules Bos met een overzicht over de kennis over de ecologie van akkervogels (medior) Webinar over het beheer van akkervogels.	Bezoek
Live cursus weide- en akkervogelbescherming – Deel 1/3 Problematiek en achteruitgang	Online presentatie/cursus over problematiek en achteruitgang van akker- en weidevogels	Bezoek
Live cursus weide- en akkervogelbescherming – Deel 2/3 Gedrag en herkenning	Cursus over gedrag en herkenning van akker- en weidevogels.	Bezoek
Live cursus weide- en akkervogelbescherming – Deel 3/3 Zoeken, vinden en beschermen	Cursus over bescherming van akker- en weidevogels.	Bezoek
Gastlezing Kenniscentrum Akkervogels	Gastlezing die aangevraagd kan worden via info@grauwekiekendief.nl	Bezoek
Opname OBN Kennissuur Vogels op natuurakkers	Webinar over het beheer van akkervogels.	Bezoek
Vogelakkers, teelt van luzerne, productief kruidenrijk grasland en natuurbraakstroken	Webinar over het beheer van akkervogels.	Bezoek
Webinar gebiedsgericht samenwerken voor akkervogels	Webinar over akkervogels en gebiedsgericht samenwerken.	Bezoek
Webinar klaveronderzaai in gangbaar graan	Webinar over het beheer van akkervogels.	Bezoek

FILMS

BRON	WAT	LINK
Hear my song	Film over de veldleeuwerik in Groningen.	Bezoek
Laatste reddingsboei voor de grauwe kiekendief	Film over de grauwe kiekendief.	Bezoek
Lost: Birds of the countryside	Engelstalige film over de achteruitgang van boerenlandvogels.	Bezoek

INPUT VOOR CASUSANALYSE

BRON	WAT	LINK
Instrumentenkoffer & fictieve casus	Overzicht van instrumenten die o.a. ingezet kunnen worden voor akkervogelbeheer. Klik op de link en scroll naar beneden. Je kunt de instrumentenkoffer bekijken en een fictieve casus behandelen. Er zijn drie casussen: zeeklei, beekdal en veenweide. De casus zeeklei is gericht op akkervogels.	Bezoek

VOORKENNIS ACTIVEREN

BRON	WAT	LINK
Natuurinclusieve landbouw met akkervogels; winterperiode	Poster over beheer voor akkervogels in de winter.	Bezoek
Natuurinclusieve landbouw met akkervogels; zomerperiode	Poster over beheer voor akkervogels in de zomer.	Bezoek

3.3 WEIDVOGELS

Weidevogels zijn voor hun voortplanting en voedsel afhankelijk van grasland voor broeden en voeden. In dit deelhoofdstuk wordt relevante informatie omtrent weidevogels gedeeld over verschillende aspecten zoals herkenning, ecologie en beheer. Deze informatie is allereerst gericht op de gebruikers van deze catalogus om beter begrip te krijgen van herkenning, ecologie en beheer van weidevogels, maar kan daarnaast ook worden gebruikt bij het samenstellen van een programma dat aansluit bij de specifieke kennisbehoeften en interesses van een studiegroep.

ALGEMEEN

BRON	WAT	LINK
Portaal Boerenlandvogels - Weidevogels	Portaal met allerlei kennisdocumenten over weidevogels (beginner)	Bezoek
Lespakket grutto	Lesmateriaal over de ecologie en beheer van weidevogels, voornamelijk over de grutto.	Bezoek
Beweiden helpt Kievit aan goede vegetatiehoogte	Rapport over ecologie en beheer van de Kievit.	Bezoek
Factsheet eenden	Ecologie en beheer van slobeend en zomertaling als weidevogels.	Bezoek
Factsheet grutto	Factsheet over ecologie en beheer van de grutto.	Bezoek
Factsheet Kievit	Factsheet over ecologie en beheer van de Kievit.	Bezoek
Factsheet Kievit en beheer	Factsheet over het beheer van de Kievit.	Bezoek
Factsheet predatie	Factsheet over predatiebeheer van weidevogels.	Bezoek
Factsheet scholekster	Factsheet over ecologie en beheer van de scholekster.	Bezoek
Factsheet tureluur	Factsheet over ecologie en beheer van de tureluur.	Bezoek
Factsheet weidevogels	Factsheet over de ecologie en beheer van weidevogels.	Bezoek
Factsheet weidevogels & beweiding	Factsheet over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Factsheet weidevogels en later maaien	Factsheet over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Factsheet weidevogels en vernatting	Factsheet over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Factsheet wulp	Factsheet over de ecologie en beheer van de wulp.	Bezoek
Winst & weidevogels	Rapport over beheer van weidevogels.	Bezoek

GASTLEZINGEN EN WEBINARS

BRON	WAT	LINK
BoerenNatuur kennisuur – pesticiden & weidevogels	Webinar over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Groen kennisnet webinar: weidevogels en weidegang	Webinar over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Groenlunch, Winst met weidevogels: verdienmodel voor weidevogelbeheer	Webinar over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Lezing de grutto, koning der weidevogels	Lezing over de ecologie van de grutto.	Bezoek
Webinar natuurinclusieve landbouw; weidevogels in NI, wat hebben zij nodig?	Webinar deel 1 over de ecologie van weidevogels.	Bezoek
Webinar natuurinclusieve landbouw beheermaatregelen voor weidevogels	Webinar deel 2 over het beheer van weidevogels.	Bezoek

FILMS

BRON	WAT	LINK
De weidevogels in de Soarremoarpolder	Friestalige film met Nederlandse ondertiteling over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Vogels kun je niet melken	Film over het beheer van weidevogels.	Bezoek
Kennisclips grutto	8 korte kennisclips over de grutto. Kunnen in combinatie met het lespakket grutto worden gebruikt	Bezoek
Grutto! De reis van onze nationale vogel	Film over de ecologie van grutto's (deel 1 van de filmreeks).	Bezoek
Grutto! Geboorte	Film over de ecologie van grutto's (deel 2 van de filmreeks).	Bezoek
Grutto! Overleven	Film over de ecologie van grutto's (deel 3 van de filmreeks).	Bezoek

INPUT VOOR CASUSANALYSE

BRON	WAT	LINK
Instrumentenkoffer & fictieve casus	Overzicht van instrumenten die ingezet kunnen worden voor weidevogelbeheer. Klik op de link en scrol naar beneden. Je kunt de instrumentenkoffer bekijken en een fictieve casus behandelen. Er zijn drie casussen: zeeklei, beekdal en veenweide. De casus veenweide is gericht op weidevogels.	Bezoek

VOORKENNIS ACTIVEREN

BRON	WAT	LINK
Boeren met weidevogels	Poster over mozaikbeheer en maatregelen voor weidevogels	Bezoek
Grutto quiz	Korte quiz over de ecologie van de grutto. Deelnemers kunnen de quiz invullen tijdens een bijeenkomst om hun kennis te testen.	Bezoek

3.4 KRUIDENRIJK GRASLAND

Kruidenrijk grasland is een landschapstype met grasland met zo'n 15 tot wel 40 verschillende plantensoorten verspreid over een perceel. Hierdoor komen er meer bodemdieren, insecten en weidevogels voor. Bij kruidenrijk grasland is het belangrijk onderscheid te maken tussen productief kruidenrijk grasland (vaak ingezaaid) en extensief kruidenrijk grasland, meestal ontstaan door verschraling. De natuurgraslanden die door boeren worden gepacht van natuurorganisaties zijn ook vaak van het type extensieve kruidenrijk. In dit deelhoofdstuk wordt relevante informatie omtrent kruidenrijk grasland gedeeld. Deze informatie is allereerst gericht op de gebruikers van deze catalogus om beter begrip te krijgen over kruidenrijk grasland, maar kan daarnaast ook worden gebruikt bij het samenstellen van een programma dat aansluit bij de specifieke kennisbehoeften en interesses van een studiegroep.

ALGEMEEN

BRON	WAT	LINK
Advies: Inzaai- en beheer kruidenrijk grasland voor weidevogels	Rapport over inzaaien/beheren van kruidenrijk grasland t.b.v weidevogels. Technische info over zaadmengsels, herinzaaien vs. doorzaaien, zaaitijdstip, bemesten en gebruik.	Bezoek
Factsheet kruidenrijk grasland	Factsheet over de typen kruidenrijk grasland.	Bezoek.
Handleiding productief kruidenrijk grasland	Handleiding van Louis Bolk Instituut over het 'maken' en beheren van productief kruidenrijk grasland. Zie verderop in dit hoofdstuk ook de online cursus 'Kruidenrijk grasland', die gebaseerd is op deze handleiding.	Bezoek
Koeien en kruiden	Factsheet van BoerenNatuur over de meerwaarde van kruidenrijk grasland.	Bezoek
Kruidenrijk grasland; meerwaarde voor vee, bedrijf en weidevogels	Rapport over het nut van kruidenrijk grasland (WUR, Rob Geerts et al 2014).	Bezoek
Lespakket 6: bloem- en kruidenrijke graslanden	Kenniscлип en PowerPoint, lesmateriaal over kruidenrijk grasland voor weidevogels.	Bezoek
Zadenmengsels voor inheemse kruidenrijke stroken/graslanden	Factsheet over het inzaaien van kruidenrijk grasland.	Bezoek

GASTLEZINGEN EN WEBINARS

BRON	WAT	LINK
Webinar natuurinclusieve landbouw: kruidenrijk grasland verdienmodel voor boer en biodiversiteit	Webinar Hogeschool van Hall Larenstein, Anne Jansma, over kruidenrijk grasland en verdienmodel.	Bezoek
Webinar kruidenrijk grasland Eurofins Agro & Horti	Webinar over kruidenrijk grasland.	Bezoek
Kruidenrijk grasland provincie Noord-Holland	Webinar over kruidenrijk grasland.	Bezoek
Landelijke Kruidenrijk Graslanddag 2025: beheertradities	Dag over kruidenrijk grasland met lezingen en workshops. Zal ook in 2026 worden georganiseerd.	Bezoek
Presentatie aardewerkadvies	Gastlezing over kruidenrijk grasland die aangevraagd kan worden via wimschippers@solcon.nl.	Bezoek

EXCURSIE OF WERKBEZOEK

BRON	WAT	LINK
Cursussen en excursies bodem & natuur	Overzicht van cursussen en excursies die worden gegeven omtrent bodem en kruidenrijk grasland.	Bezoek

FILMS

BRON	WAT	LINK
Veldbijeenkomst kruidenrijk grasland	Korte instructieve video met boeren en deskundigen over kruidenrijk grasland.	Bezoek
Kruidenrijk grasland beheren en behouden	Video over kruidenrijk grasland.	Bezoek
Kruidenrijk grasland deel 1 – Wat is kruidenrijk grasland?	Video over kruidenrijk grasland.	Bezoek
Kruidenrijk grasland deel 2 – Waarom is het onmisbaar?	Video over het belang van kruidenrijk grasland.	Bezoek
Kruidenrijk grasland deel 3 – Hoe realiseer je het?	Video over het aanleggen en beheren van kruidenrijk grasland.	Bezoek
Kruidenrijk grasland deel 4 - Kruidenrijk grasland in het veld	Video over een praktijkvoorbeeld van kruidenrijk grasland.	Bezoek

WORKSHOPS

BRON	WAT	LINK
Online cursus kruidenrijk grasland	Cursus over aanleg en beheer van kruidenrijk grasland, gebaseerd op de 'handleiding productief kruidenrijk grasland' van het Louis Bolk Instituut	Bezoek

3.5 NATTE EN DROGE DOORADERING

Dooradering is het vormen van een netwerk van groene landschapselementen. Hierbij wordt vaak onderscheid gemaakt in natte en droge dooradering. Bij natte dooradering wordt er een netwerk gevormd van sloten, beken, overs, poelen en andere kleine wateren. Bij droge dooradering wordt er een netwerk gevormd van elzensingels, houtwallen, heggen, lanen, bosjes, struwelen, bloemrijke randen en ruigtezomen. Met behulp van het ANLb kan onderhoud van de landschapselementen worden gerealiseerd om dooradering te waarborgen en om zo habitat, rust-, schuil- en foerageerplekken voor allerlei verschillende diersoorten te creëren en behouden. Het is daarbij heel belangrijk om kennis te hebben van de landschapsecologie en de ondersteunende programma's. In dit deelhoofdstuk wordt daarom relevante informatie omtrent natte en droge dooradering gedeeld. Deze informatie is allereerst gericht op de gebruikers van deze catalogus om beter begrip te krijgen over natte en droge dooradering, maar kan daarnaast ook worden gebruikt bij het samenstellen van een programma dat aansluit bij de specifieke kennisbehoeften en interesses van een studiegroep.

ALGEMEEN

BRON	WAT	LINK
Portaal boerenlandvogels – droge dooradering	Dossier droge dooradering en struweelvogels Wat: webpagina met informatie over droge dooradering, doelsoorten, filmpjes, aanvullende bronnen etc. Over droge dooradering.	Bezoek
Agrarisch waterbeheer	Factsheet over ecologisch slootschonen voor natte dooradering.	Bezoek
Dooradering	Website over het natuurtype dooradering, zowel droge als natte dooradering.	Bezoek
Ecologie en beheer van droge dooradering	Rapport over ecologie en beheer van droge dooradering.	Bezoek
Ecologisch slootschonen uitgelegd door collectief Veluwe	Video over ecologisch slootschonen voor natte dooradering.	Bezoek
Factsheet droge dooradering	Factsheet over aanleg en beheer van droge dooradering.	Bezoek

Factsheet ecologisch slootschonen en baggeren	Factsheet over beheersmaatregel ecologisch slootschonen voor natte dooradering.	Bezoek
Factsheet natte dooradering	Factsheet over aanleg en beheer van natte dooradering.	Bezoek
Gebiedskenmerken en het beheer van doelsoorten in het agrarisch gebied “natte dooradering”	Rapport over het beheer van sloten voor natte dooradering.	Bezoek
Hakhoutbeheer in het agrarisch natuur- en landschapsbeheer	Video over hakhoutbeheer voor droge dooradering.	Bezoek
Infoblad hakhout	Factsheet over hakhoutbeheer voor droge dooradering.	Bezoek
Infoblad struweelrand	Factsheet over de aanleg en het beheer van een struweelrand voor droge dooradering.	Bezoek
Infoblad poelen	Factsheet over de aanleg en het beheer van poelen voor natte dooradering.	Bezoek
Infoblad biodiversiteit in de boomgaard	Factsheet over droge dooradering.	Bezoek

GASTLEZINGEN EN WEBINARS

BRON	WAT	LINK
BoerenNatuur kennisuur – ecologie en beheer van droge dooradering	Webinar over droge dooradering.	Bezoek
BoerenNatuur kennisuur – insecten in droge dooradering	Webinar over droge dooradering.	Bezoek
BoerenNatuur kennisuur – bepalen slootpotentie	Video over natte dooradering.	Bezoek
BoerenNatuurweek – natte dooradering, ecologisch slootschonen en functionele agrobiodiversiteit	Webinar over natte dooradering.	Bezoek
OBN Natuurkennis webinar natte dooradering: biodiversiteit in sloten veenweidegebied	Webinar over natte dooradering.	Bezoek
Webinar aanvalsplan landschapselementen	Webinar over landschapselementen in agrarisch gebied (natte en droge dooradering).	Bezoek

EXCURSIE OF WERKBEZOEK

BRON	WAT	LINK
Excursies kennisnetwerk kleine landschapselementen	Excursies in 2025 en 2026 over natte en droge dooradering.	Bezoek

SIMULATIE OF TOOLBOX

BRON	WAT	LINK
Toolbox landschapselementen	Tools en informatie over natte en droge dooradering. Scroll naar beneden voor uitleg over natte en droge dooradering, klik op ‘tools en documenten’ voor tools over natte en droge dooradering of klik op praktijkvoorbeelden voor video’s.	Bezoek

FILMS

BRON	WAT	LINK
Het belang van landschapselementen – groenblauwe dooradering	Video over het belang van natte en droge dooradering.	Bezoek
Landschapsbeheer met Jaap en Lex	Video's over beheer voor droge dooradering.	Bezoek
Landschapsbeheer Noardlike Fryske Wâlden	Video over het landschapsbeheer van droge dooradering in Friesland.	Bezoek

INPUT VOOR CASUSANALYSE

BRON	WAT	LINK
Aan de slag met groenblauwe dooradering	Aan de slag met groenblauwe dooradering aan de hand van een praktijkcasus.	Bezoek
Instrumentenkoffer & fictieve casus	Overzicht van instrumenten die o.a. ingezet kunnen worden voor het versterken van natte en droge dooradering. Klik op de link en scroll naar beneden. Je kunt de instrumentenkoffer bekijken en een fictieve casus behandelen. Er zijn drie casussen: zeelei, beekdal en veenweide. De casussen zeelei en beekdal zijn gericht op natte en droge dooradering.	Bezoek

VOORKENNIS ACTIVEREN

BRON	WAT	LINK
Biodiversiteit groenblauwe dooradering	Poster over natte en droge dooradering in agrarisch gebied.	Bezoek
Veldgids Noardlike Fryske Wâlden	Veldgids met achtergronden over ontstaan, beheer en soorten binnen de droge dooradering.	Bezoek
Natte en droge dooradering	Rapport met 10 vuistregels voor ontwikkeling van dooradering.	Bezoek

3.6 NATUURINCLUSIEVE VEEHOUDERIJ

Natuurinclusieve veehouderij is een breed begrip, en kan worden beschreven als landbouw waarbij er rekening wordt gehouden met de natuur op en rondom het bedrijf. Er zijn allerlei verschillende natuurinclusieve maatregelen die toegepast kunnen worden op het bedrijf. Vaak wordt dit gecombineerd met subsidies zoals het Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb). Er zijn veel dingen die je kunt doen om natuurinclusief te boeren, waardoor boeren niet altijd weten waar ze kunnen beginnen. In dit deelhoofdstuk wordt daarom relevante informatie omtrent natuurinclusieve veehouderij gedeeld. Deze informatie is allereerst gericht op de gebruikers van deze catalogus om beter begrip te krijgen over natuurinclusieve veehouderij, maar kan daarnaast ook worden gebruikt bij het samenstellen van een programma dat aansluit bij de kennisbehoeften van een studiegroep.

ALGEMEEN

BRON	WAT	LINK
Natuurinclusieve landbouw in de praktijk	Boek over natuurinclusieve landbouw	Bezoek
Bomen op het melkveebedrijf voor koeien, bodem en klimaat	Rapport over de toepassing van agroforestry voor natuurinclusieve melkveehouderij.	Bezoek
Factsheet bemesting en bodemkwaliteit	Factsheet over natuurinclusieve bemesting voor een goede bodemkwaliteit.	Bezoek
Handreiking natuurinclusieve veehouderij	Rapport m.b.t Brabantse uitzonderingspositie bij Natuurinclusieve bedrijfsvoering.	Bezoek
Verdienmodellen als randvoorwaarde voor realiseren doelen duurzame zuivelketen	Rapport over verdienmodellen voor natuurinclusieve melkveehouderij.	Bezoek
Beheerpakketten Biodiversiteit Melkveehouderij (BBM)	Omschrijvingen van de Beheerpakketten Biodiversiteitsmonitor Melkveehouderij.	Bezoek
Overzicht maatregelen natuurinclusieve landbouw	Een overzicht van maatregelen voor natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
RVO subsidies natuurinclusieve landbouw	Webpagina met links over subsidieregelingen voor natuurinclusieve landbouw.	Actuele subsidies/ANLb

GASTLEZINGEN EN WEBINARS

BRON	WAT	LINK
BoerenNatuurweek – natuurinclusieve landbouw	Webinar over natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Groen kennisnet webinar: natuurinclusieve landbouw in de praktijk	Webinar over natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Kennissessie 2023 – bodem, biodiversiteit, natuurinclusieve landbouw en klimaatrobuuste landschappen	Kennissessie over onder andere natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Kosten en baten van natuurinclusieve melkveehouderij	Webinar over natuurinclusieve melkveehouderij.	Bezoek
Lezing natuurinclusieve landbouw	Lezing die aangevraagd kan worden via willemelling@kpnmail.nl .	Bezoek
Webinar – agroforestry: kan dit in combinatie met melkveehouderij?	Webinar over agroforestry in verband met natuurinclusieve melkveehouderij.	Bezoek

SIMULATIE OF TOOLBOX

BRON	WAT	LINK
Simulatietool GLB 2025	Simulatietool over agrarisch natuurbeheer voor melkveehouderij.	Bezoek
Toolbox natuurinclusieve landbouw	Toolbox met allerlei maatregelen voor natuurinclusieve landbouw.	Bezoek

FILMS

BRON	WAT	LINK
Natuurinclusieve landbouw: het conceptuele kader	Video over natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Natuurinclusief ondernemen: melkveehouderij Terlouw	Video over praktijkvoorbeeld van natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Natuurinclusieve – verdienmodellen	Video over verdienmodellen van natuurinclusieve landbouw.	Bezoek

INPUT VOOR CASUSANALYSE

BRON	WAT	LINK
Instrumentenkoffer & fictieve casus	Overzicht van instrumenten die o.a. ingezet kunnen worden voor natuurinclusieve akkerbouw. Klik op de link en scroll naar beneden. Je kunt de instrumentenkoffer bekijken en een fictieve casus behandelen. Er zijn drie casussen: zeelei, beekdal en veenweide. De casussen beekdal en veenweide zijn gericht op natuurinclusieve veehouderij.	Bezoek

3.7 NATUURINCLUSIEVE AKKER- EN TUINBOUW

Natuurinclusieve akker- en tuinbouw is een breed begrip, en kan worden beschreven als landbouw waarbij er rekening wordt gehouden met de natuur op en rondom het bedrijf. Er zijn allerlei verschillende natuurinclusieve maatregelen die toegepast kunnen worden op het bedrijf en vaak wordt dit gecombineerd met subsidies zoals het Agrarisch Natuur en Landschapsbeheer (ANLb). Er zijn ontzettend veel dingen die je kunt doen om natuurinclusief te boeren, waardoor ondernemers niet altijd weten waar ze kunnen beginnen. In dit deelhoofdstuk wordt daarom relevante informatie omtrent natuurinclusieve akker- en tuinbouw gedeeld. Deze informatie is allereerst gericht op de gebruikers van deze catalogus om beter begrip te krijgen over natuurinclusieve akker- en tuinbouw, maar kan daarnaast ook worden gebruikt bij het samenstellen van een programma dat aansluit bij de specifieke kennisbehoeften en interesses van een studiegroep.

ALGEMEEN

BRON	WAT	LINK
Dossier strokenteelt	Website met informatie over strokenteelt voor natuurinclusieve akker- en tuinbouw.	Bezoek
Aanleg en onderhoud van akkerranden	Rapport over aanleg en beheer van akkerranden voor natuurinclusieve akker- en tuinbouw.	Bezoek
Digitale gids natuurinclusieve akkerbouw	Website met informatie over maatregelen voor natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek
Het akkerboek	Boek over de ontwikkeling en het beheer van kruidenrijke akkers.	Bezoek
Vogelakker	Factsheet over vogelakkers voor natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek
Werken aan diversiteit in tarwe en groenten	Rapport over teeltdiversiteit voor natuurinclusieve akker- en tuinbouw.	Bezoek
Wintervoedselveldje	Factsheet over een wintervoedselveld voor natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek
Meerjarige akkerranden	Factsheet over meerjarige akkerranden.	Bezoek

Overzicht maatregelen natuurinclusieve landbouw	Een overzicht van maatregelen voor natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Beheerpakketten Agrarisch Natuur- & Landschapsbeheer	Rapport met een overzicht aan beheerpakketten voor agrarisch natuur- en landschapsbeheer voor natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Maatregelen natuurinclusieve landbouw	Rapport over natuurinclusieve landbouw en mogelijke maatregelen die toegepast kunnen worden	Bezoek
RVO subsidies natuurinclusieve akker- en tuinbouw	Webpagina met verschillende links over subsidieregelingen voor natuurinclusieve landbouw. Let op: de regelingen hebben een beperkte periode waarin de subsidie aangevraagd kan worden.	Actuele subsidies > Bezoek ANLb > Bezoek
BIJ12 open akkerland	BIJ12 dossier die informatie geeft over het agrarisch natuurtype open akkerland	Bezoek

GASTLEZINGEN EN WEBINARS

BRON	WAT	LINK
Webinar 'Perspectief van de Nederlandse akkerbouw'	Webinar over natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek
Webinar klaveronderzaai in gangbaar graan	Webinar over maatregelen voor natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek
BoerenNatuur kennissuur – technieken voor de natuurinclusieve landbouw	Lezing over technieken voor natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek
BoerenNatuurweek – natuurinclusieve landbouw	Webinar over natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Groen kennisnet webinar: natuurinclusieve landbouw in de praktijk	Webinar over natuurinclusieve landbouw.	Bezoek
Kennissessie 2023 – bodem, biodiversiteit, natuurinclusieve landbouw en klimaatrobuuste landschappen	Kennissessie over onder andere natuurinclusieve landbouw.	Bezoek

SIMULATIE OF TOOLBOX

BRON	WAT	LINK
Simulatietool GLB 2025	Simulatietool over agrarisch natuurbeheer voor melkveehouderij.	Bezoek
Toolbox natuurinclusieve landbouw	Toolbox met allerlei maatregelen voor natuurinclusieve landbouw.	Bezoek

FILMS

BRON	WAT	LINK
Demo akker natuurinclusieve landbouw	Video over praktijkvoorbeeld van natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek
Natuurinclusieve landbouw	Video over natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek

WORKSHOPS

BRON	WAT	LINK
Cursus groenbemester	Online cursus over het gebruik van groenbemesters.	Bezoek

INPUT VOOR CASUSANALYSE

BRON	WAT	LINK
Instrumentenkoffer & fictieve casus	Overzicht van instrumenten die o.a. ingezet kunnen worden voor natuurinclusieve akkerbouw. Klik op de link en scroll naar beneden. Je kunt de instrumentenkoffer bekijken en een fictieve casus behandelen. Er zijn drie casussen: zeelei, beekdal en veenweide. De casus zeelei is gericht op natuurinclusieve akkerbouw.	Bezoek

4 WERKVORMEN

Werkvormen zijn essentiële bouwstenen voor effectieve kennisbijeenkomsten en helpen om informatie niet alleen over te dragen, maar ook actief te verwerken. Door afwisselende en interactieve methoden in te zetten, blijven deelnemers betrokken en wordt de leerervaring verrijkt. In de context van agrarisch natuurbeheer en natuurinclusief boeren kunnen werkvormen variëren van gastlezingen en praktijkexcursies tot simulaties en groepsdiscussies. Elke werkvorm heeft zijn eigen meerwaarde: sommige bieden diepgaande theoretische inzichten, terwijl andere juist praktijkgericht leren stimuleren. Daarnaast kunnen werkvormen bijdragen aan kennisdeling tussen boeren, experts en andere betrokkenen, waardoor nieuwe ideeën en innovaties ontstaan. De keuze voor een werkvorm hangt af van de leerdoelen, de beschikbare tijd en de voorkennis van de groep.

Overzicht werkvormen:

- [4.1 Gastlezing door expert](#)
- [4.2 Excursie of werkbezoek](#)
- [4.3 Simulatie of toolbox](#)
- [4.4 Film kijken en nabespreken](#)
- [4.5 Praktijkworkshop 'leren door doen'](#)
- [4.6 Interactieve debatsessie](#)
- [4.7 Intervisie](#)
- [4.8 Casusanalyse en groepsopdracht](#)
- [4.9 SCRUM: Stapsgewijs experimenteren, reflecteren & aanpassen](#)
- [4.10 Voorkennis activeren](#)

4.1 GASTLEZING DOOR EXPERT

Wat: Een expert op het gebied van agrarisch natuurbeheer geeft een lezing over een specifiek onderwerp, zoals kruidenrijk grasland of weidevogelbeheer. Dit kan een (ecologisch) onderzoeker, een ervaren boer of een beleidsadviseur zijn.

Meerwaarde: Deelnemers krijgen toegang tot diepgaande kennis en inzichten vanuit de wetenschap of de praktijk. Dit helpt om nieuwe ideeën en technieken te verkennen en te vertalen naar de eigen bedrijfsvoering.

RELEVANTE KENNISBRONNEN:

- Thema [Gebruik het landschap op systematische wijze](#)
- Thema [akkervogels](#)
- Thema [weidevogels](#)
- Thema [kruidenrijk grasland](#)
- Thema [natte en droge dooradering](#)
- Thema [natuurinclusieve veehouderij](#)
- Thema [natuurinclusieve akker- en tuinbouw](#)

AANDACHTSPUNTEN:

- Houd het praktisch toepasbaar en zorg ervoor dat de lezing ingaat op maatregelen die boeren kunnen nemen op hun eigen bedrijf.
- Laat succesvolle praktijkvoorbeelden zien die aansluiten bij de bedrijfsvoering van de boeren. Vergeet niet de bedrijfseconomische haalbaarheid en ondersteuning.
- Stimuleer een open gesprek waarin boeren hun ervaringen en uitdagingen kunnen delen.

VOORBEREIDING: ★★★☆☆ (3/5)

- Contact opnemen en afspraken maken met de spreker.
- Locatie en audiovisuele middelen regelen.

Eventueel discussievragen voorbereiden.

4.2 EXCURSIE OF WERKBEZOEK

Wat: Bezoek aan een agrarisch bedrijf of natuurgebied waar natuurinclusieve maatregelen worden toegepast. Dit kan bijvoorbeeld bij een van de studiegroep-deelnemers zijn die op dat moment zijn of haar bedrijf meer natuurinclusief probeert in te richten, een boer die al succesvol werkt met natte dooradering, of een collectief dat zich inzet voor akkervogels. Bij een veldbezoek kan een expert op het gebied van planten en/of vogels voor meerwaarde zorgen. Vraag het collectief naar iemand in hun netwerk, of nodig Staatsbosbeheer of een provinciaal landschap hiervoor uit.

Meerwaarde: Leren van praktijkvoorbeelden en direct zien welke maatregelen effectief zijn. Boeren kunnen elkaar inspireren en ervaringen delen over wat werkt en wat niet.

RELEVANTE KENNISBRONNEN:

- Thema [kruidenrijk grasland](#)
- Thema [natte en droge dooradering](#)

AANDACHTSPUNTEN:

- De excursie of het veldbezoek hoeft niet het meest natuurinclusieve bedrijf te zijn: het kan juist ook inzichtelijk zijn om de afwegingen te laten zien die gemaakt moeten worden, of de keuzes waarvoor een boer zich gesteld ziet.
- Laat boeren zelf zien, voelen en ervaren hoe bepaalde maatregelen werken, en laat ze van elkaar leren door ervaringsverhalen te delen.
- Zorg voor een goed bereikbare locatie met duidelijke routebeschrijving en geef na afloop deelnemers praktische informatie mee (folders, factsheets, contactgegevens, etc.)

VOORBEREIDING: ★★★★★☆ (4/5)

- Locatie en gastheer regelen.
- Vervoer en route plannen.
- Eventueel opdrachten of vragen voorbereiden.

4.3 SIMULATIE OF TOOLBOX

Wat: Een interactieve simulatie of toolbox waarin deelnemers bijvoorbeeld keuzes moeten maken over landgebruik, waterbeheer of biodiversiteit, met mogelijke gevolgen voor hun bedrijf.

Meerwaarde: Stimuleert actief leren en geeft inzicht in handelen op eigen bedrijf. Deelnemers ervaren hoe verschillende factoren (zoals regelgeving, ecologie en economie) elkaar beïnvloeden en oefenen met strategisch denken.

RELEVANTE KENNISBRONNEN:

- Thema [natte en droge dooradering](#)
- Thema [natuurinclusieve veehouderij](#)
- Thema [natuurinclusieve akker- en tuinbouw](#)

AANDACHTSPUNTEN:

- Test de simulatie of toolbox vooraf goed, zeker als er digitale hulpmiddelen nodig zijn.
- Houd rekening met verschillen in voorkennis en digitale vaardigheden. Leg de instructies eenvoudig en helder uit, zodat iedereen mee kan doen.

VOORBEREIDING: ★★★★★ (5/5)

- Instructies doornemen ter voorbereiding.
- Begeleiding regelen

4.4 FILM KIJKEN EN NABESPREKEN

Wat: Gezamenlijk een documentaire, film of video bekijken over een relevant thema, gevolgd door een groepsdiscussie.

Meerwaarde: Beeldmateriaal kan inspireren en complexe thema's begrijpelijk maken. De nabespreking helpt om inzichten te verdiepen en koppelingen te maken met de eigen situatie.

RELEVANTE KENNISBRONNEN:

- Thema [akkervogels](#)
- Thema [weidevogels](#)
- Thema [kruidenrijk grasland](#)
- Thema [natte en droge dooradering](#)
- Thema [natuurinclusieve veehouderij](#)
- Thema [natuurinclusieve akker- en tuinbouw](#)

AANDACHTSPUNTEN:

- Zorg ervoor dat de film of video actueel en toegankelijk is voor de doelgroep.
- Voorkom een passieve houding door vooraf reflectievragen te geven en na afloop een gestructureerde discussie te faciliteren.
- Beeldmateriaal kan idealiserend werken; bespreek daarom ook de haalbaarheid en uitdagingen van de getoonde praktijken, zodat boeren realistische verwachtingen krijgen.

VOORBEREIDING: ★★☆☆☆ (2/5)

- Vragen of discussiepunten voorbereiden.
- Eventueel een expert (of de maker van de film) uitnodigen voor extra duiding.

4.5 PRAKTIJKWORKSHOP 'LEREN DOOR DOEN'

Wat: *Hands-on* activiteiten zoals het zaaien van kruidenrijk grasland, het plaatsen van nestbescherming voor weidevogels of het inrichten van een houtwal.

Meerwaarde: Door zelf aan de slag te gaan, krijgen deelnemers meer inzicht in de praktische uitvoerbaarheid van natuurbeheer. Dit vergroot de motivatie en kans op toepassing in de praktijk.

RELEVANTE KENNISBRONNEN:

- Thema [Gebruik het landschap op systematische wijze](#)
- Thema [kruidenrijk grasland](#)
- Thema [natuurinclusieve akker- en tuinbouw](#)

AANDACHTSPUNTEN:

- Zorg voor duidelijke uitleg vooraf en begeleiding tijdens de activiteit, zodat boeren begrijpen waarom en hoe ze de natuurbeheermaatregelen uitvoeren.
- Koppel de activiteiten aan de praktijk van de deelnemers, zodat ze direct toepasbare kennis en vaardigheden opdoen die passen bij hun eigen bedrijfssituatie.
- Denk aan benodigde materialen, geschikte locaties, veiligheid en weersomstandigheden, zodat de workshop soepel en effectief verloopt.

VOORBEREIDING: ★★★★★ (4/5)

- Locatie en materialen regelen.
- Eventueel begeleiding door een expert of ervaren boer organiseren.
- Eventuele veiligheidsmaatregelen treffen, bijvoorbeeld t.a.v. bepaald gereedschap.

4.6 INTERACTIEVE DEBATSSESSIE

Wat: Deelnemers gaan met elkaar in gesprek over een prikkelende stelling, zoals 'Natuurinclusieve landbouw is economisch niet haalbaar' of 'Boeren moeten een vergoeding krijgen voor biodiversiteitsbeheer'.

Meerwaarde: Vergroot kritisch denken en stimuleert het delen van ervaringen en perspectieven. Deelnemers leren van elkaars inzichten en ontwikkelen argumentatievaardigheden. Introverte mensen zullen misschien weinig aan het woord komen.

AANDACHTSPUNTEN:

- Voorkomen moet worden dat het debat verzandt in polarisatie door actief te sturen op een open en constructieve dialoog.
- Alle deelnemers betrekken en ervoor zorgen dat niet alleen de meest uitgesproken boeren aan het woord komen. Heb, met andere woorden, oog en oor voor de meer introverte mensen.
- Het debat afronden met een samenvatting van inzichten, zodat deelnemers concrete lessen meenemen naar hun eigen praktijk

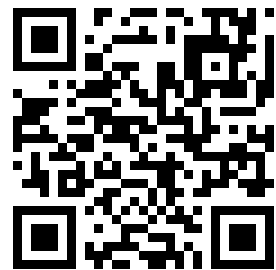
VOORBEREIDING: ★★★☆☆ (3/5)

- Stellingen en gespreksstructuur voorbereiden.
- Eventueel een gespreksleider aanstellen.
- Optioneel een expert uitnodigen voor duiding.

4.7 INTERVISIE

Wat: Intervisie is een vorm van kennisontwikkeling in een kleine groep van boeren die een uitdaging of probleem gemeen hebben. Idee erachter is dat er een beroep op de expertise van collega-boeren wordt gedaan om te helpen waardevolle inzichten te krijgen. De ideale groep bestaat ongeveer uit vijf tot acht deelnemers. Samen ontrafelen zij het probleem dat is ingediend door een deelnemer of de studiegroepopleider. Dat doen zij door vragen te stellen aan de hand van een intervisiemethode, zie bijvoorbeeld [hier](#) of de QR-code hiernaast:

Meerwaarde: In een intervisie leren boeren praktijkervaringen te delen. Ze leren onderling van successen en uitdagingen in een natuurinclusieve bedrijfsvoering. Bovendien: door samen te reflecteren en kennis te bundelen ontstaan praktische tips of oplossingen die aansluiten bij de alledaagse praktijk van boeren.

AANDACHTSPUNTEN:

- Zorg voor een veilige en open sfeer, zodat boeren vrijuit ervaringen en uitdagingen durven delen.
- Stuur als studiegroepopleider zonder dominantie, door structuur aan te brengen in het gesprek zonder de uitwisseling te veel een bepaalde richting op te bewegen.
- Blijf er alert op dat inzichten concreet en toepasbaar worden voor de bedrijfsvoering van de deelnemers.

VOORBEREIDING: ★★★☆☆ (3/5)

- Voorbereiding van cases en vragen om de intervisie gestructureerd te laten verlopen.
- Eerste selectie van relevante thema's of casussen die aansluiten bij de behoefte van de groep.
- Creëren van een geschikte setting, zoals een prettige locatie en eventueel ondersteunend materiaal.

4.8 CASUSANALYSE EN GROEPSOPDRACHT

Wat: Deelnemers werken in kleine groepen aan een concrete casus, zoals een bedrijf dat natuurinclusieve maatregelen wil implementeren. Ze moeten oplossingen bedenken en presenteren.

Meerwaarde: Stimuleert samenwerken en praktisch toepassen van kennis. Door te werken met een realistische casus leren deelnemers hoe natuurinclusieve maatregelen in de praktijk kunnen worden geïntegreerd.

RELEVANTE KENNISBRONNEN:

- Thema [akkervogels](#)
- Thema [weidevogels](#)
- Thema [natte en droge dooradering](#)
- Thema [natuurinclusieve veehouderij](#)
- Thema [natuurinclusieve akker- en tuinbouw](#)

AANDACHTSPUNTEN:

- Zorg dat de casus concreet en realistisch is, zodat deelnemers zich erin kunnen verplaatsen.
- Bied de deelnemers houvast met duidelijke richtlijnen, maar laat ruimte voor eigen inbreng en 'verrassende' oplossingen.
- Stimuleer discussie en samenwerking, maar geef geen kant-en-klare antwoorden. En voorkom dat dominante deelnemers de discussie overnemen.

VOORBEREIDING: ★★★★★☆ (4/5)

- Geschikte casus voorbereiden.
- Materialen zoals kaarten of bedrijfssituaties verzamelen.
- Eventueel experts betrekken voor feedback.

4.9 SCRUM: STAPSGEWIJS EXPERIMENTEREN, REFLECTEREN & AANPASSEN

Wat: Een moderne werkvorm is het toepassen van zogeheten ‘scrum’ manier van werken waarbij een team op productieve wijze een probleem of uitdaging aanpakt. Scrum is gebaseerd op korte werkcycli, ook wel sprints genoemd. Denk dan aan een periode van enkele weken waarin boeren experimenteren met een nieuwe maatregel en hun bevindingen terugkoppelen. Tijdens reflectiemomenten – die elkaar relatief snel opvolgen, zeg tweewekelijks – bespreken deelnemers wat goed ging en wat beter kan in de toepassing van natuurinclusieve landbouw. Voor een voorbeeld, zie hieronder.

Meerwaarde: praktijkgericht door kennistoepassing op eigen bedrijf. Daarnaast is deze werkvorm flexibel in te zetten waarbij elke deelnemer het doel op zijn of haar situatie kan aanpassen. De korte werkcycli zorgen voor zichtbare vooruitgang en werken daardoor erg motiverend. Door successen en uitdagingen samen te bespreken leren deelnemers van elkaar ervaringen.

AANDACHTSPUNTEN:

- Scrum vereist een duidelijke aanpak en planning. Zonder goede begeleiding en kennis van deze eigentijdse werkvorm kan het experiment chaotisch verlopen of kunnen deelnemers afhaken.
- De werkvorm biedt veel ruimte voor eigen invulling, maar zonder duidelijke doelen of richtlijnen kunnen boeren te uiteenlopende richtingen opgaan, waardoor gezamenlijke leeropbrengsten beperkt blijven.
- Boeren hebben vaak een drukke agenda. Regelmatige reflectiemomenten vragen om een bewuste tijdsinvestering, dus de studiegroep leider moet ervoor zorgen dat de bijeenkomsten haalbaar en efficiënt blijven.

VOORBEREIDING: ★★★★★ (5/5)

- Thema's en voorbeelden voorbereiden.
- Elke twee weken een fysieke of digitale tussenbijeenkomst, kan best intensief zijn.

4.10 VOORKENNIS ACTIVEREN

Wat: Deelnemers werken individueel of in tweetallen aan een korte opdracht ter introductie van een les. Ze halen met de opdracht de kennis die ze over het onderwerp al hebben van tevoren naar boven.

Meerwaarde: Dergelijke opdrachten helpen om nieuwe kennis beter te onthouden. Door verder te werken vanaf een punt waar je al wat kennis over hebt, is onthouden gemakkelijker en begrijp je beter waar het over gaat.

RELEVANTE KENNISBRONNEN:

- Thema [Gebruik het landschap op systematische wijze](#)
- Thema [akkervogels](#)
- Thema [weidevogels](#)

AANDACHTSPUNTEN:

- Omdat voorkennis sterk kan variëren tussen de deelnemers, is het belangrijk een opdracht te formuleren die aansluit bij zowel boeren met weinig voorkennis als ervaren boeren.
- Controleer of de opgehaalde voorkennis juist is en, bijvoorbeeld, niet gebaseerd is op verkeerde aannames. Corrigeer misvattingen voordat nieuwe informatie wordt aangeboden.
- Moedig boeren aan om hun voorkennis te delen en bespreek de relevantie ervan voor het verdere leerproces.

VOORBEREIDING: ★★★☆☆ (3/5)

- Ontwikkelen van een opdracht die zowel beginners als ervaren boeren aanspreekt en activeert.
- Bedenken van begeleidende vragen om de juiste voorkennis naar boven te halen en eventuele misvattingen te kunnen signaleren.
- Voorbereiden van een korte nabespreking om de gedeelde voorkennis te structureren en te koppelen aan de nieuwe leerstof.

5 Voorbeelden van kennisbijeenkomsten

Dit hoofdstuk beschrijft twee fictieve kennisbijeenkomsten als inspirerende voorbeelden voor studiegroepeliders die boeren begeleiden bij agrarisch natuurbeheer. In deze bijeenkomsten komen de bouwstenen uit de voorgaande hoofdstukken samen: het toepassen van [didactische principes](#), het kiezen van passende [werkvormen](#), en het benutten van relevante [kennisbronnen](#). De voorbeelden laten zien hoe een studiegroepelider een bijeenkomst doelgericht kan vormgeven, waarbij hij aansluit bij de voorkennis en leerbehoeften van de deelnemers.

De eerste kennisbijeenkomst omvat een excursie naar een voorbeeldbedrijf, waar deelnemers kennis opdoen over het stimuleren van weidevogels. De tweede bijeenkomst richt zich op kruidenrijk grasland. Beide werkvormen stimuleren actieve deelname en zorgen ervoor dat boeren niet alleen leren van experts, maar ook van elkaar. Hoewel deze bijeenkomsten concrete invullingen bieden, zijn het slechts twee mogelijke scenario's. De studiegroepelider kan deze voorbeelden aanpassen aan de specifieke doelgroep en leerdoelen. Zo biedt dit hoofdstuk geen vaste blauwdruk, maar een handvat om doordachte en effectieve kennisbijeenkomsten te organiseren.

5.1 Weidevogels op agrarisch land

1. OPZET EN DIDACTISCHE PRINCIPES

De studiegroepelider start de bijeenkomst met een kort introductierondje, waarin elke boer zijn ervaringen en uitdagingen rond weidevogelbeheer deelt. Dit sluit aan bij de voorkennis en leerbehoeften van de deelnemers. Het leerdoel wordt expliciet gemaakt:

Aan het eind van deze bijeenkomst weten deelnemers welke maatregelen ze kunnen nemen om weidevogels op hun land te beschermen

Om actieve deelname te stimuleren, wordt gewerkt met een combinatie van praktijkvoorbeelden en discussie. De studiegroepelider moedigt vragen aan en dat deelnemers uit om oplossingen te bedenken voor specifieke knelpunten. Regelmatige feedback wordt ingebouwd via reflectiemomenten: boeren geven aan wat ze van elkaar leren en hoe ze bepaalde inzichten kunnen toepassen.

2. KENNISBRONNEN

De studiegroepelider gebruikt verschillende kennisbronnen om de inhoud enerzijds onderbouwd en anderzijds praktijkgericht te maken:

- Een veldbezoek aan een nabijgelegen bedrijf met bewezen weidevogelbeheer, waar deelnemers vragen kunnen stellen en concrete resultaten zien
- Een korte presentatie door expert met feiten over weidevogels en hun leefomgeving, gebaseerd op informatie van organisaties als Vogelbescherming Nederland. Aanvulling: in plaats van spreker kun je gebruik maken van 2 kennisclips met bijbehorende PowerPoint over weidevogels (boerenlandvogels.info -> Leren over de grutto)
- Praktijkervaringen van boeren die al succesvolle maatregelen hebben genomen, zodat deelnemers leren van collega's.

3. WERKVORM: EXCURSIE MET PRAKTIJKGERICHTE DISCUSSIE

De groep bezoekt een boer die actief maatregelen neemt voor weidevogels, zoals het uitstellen van maaien, het aanleggen van plas-drasgebieden en mozaïekbeheer. Tijdens de rondgang geeft de gastheer uitleg, en de studiegroep leider stimuleert discussie door gerichte vragen te stellen:

- "Welke maatregelen zouden in jullie situatie het beste passen?", of
- "Welke knelpunten zien jullie, en hoe zouden die opgelost kunnen worden?", of
- "Wat waren voor jou de belangrijkste overwegingen om voor weidevogelbeheer te kiezen, en welke afwegingen kwamen daarbij kijken?"

Na de excursie volgt een nabespreking, waarbij deelnemers hun inzichten delen en concrete vervolgstappen formuleren. De facilitator vat de belangrijkste lessen samen en moedigt boeren aan om na te denken over hoe zij weidevogelbeheer binnen hun eigen bedrijf zouden kunnen inpassen, wanneer geld geen rol speelt.

4. AFSLUITING

De bijeenkomst eindigt met een korte terugblik: "*Wat neem je mee naar je bedrijf?*" Boeren kunnen aangeven welke inzichten ze willen toepassen. De studiegroep leider biedt de mogelijkheid voor een vervolgspraak of digitale uitwisseling van ervaringen. Eventueel kan papieren informatie aan de deelnemers worden uitgedeeld, zoals factsheets met de meest relevante informatie. Op die manier kunnen zij thuis de belangrijkste informatie nog eens rustig nalezen. Het doel bij dit alles is niet alleen kennisoverdracht, maar óók om deze kennis en ervaringen rechtstreeks te koppelen aan de praktijk, zodat boeren gemotiveerd zijn om weidevogelbeheer in hun bedrijfsvoering te integreren.

5.2 KRUIDENRIJK GRASLAND

1. OPZET EN DIDACTISCHE PRINCIPES

De studiegroepopleider start de bijeenkomst met een kort introductierondje, waarin elke boer zijn ervaringen met kruidenrijk grasland deelt. Dit sluit aan bij de voorkennis en leerbehoeften van de deelnemers. Benoem het leerdoel voor de groep duidelijk, bijvoorbeeld:

- Aan het eind van deze bijeenkomst weten deelnemers het belang van kruidenrijk grasland voor weidevogels(kuiken) en hoe ze dit ontwikkelen en verbeteren.

Om actieve deelname te stimuleren, wordt gewerkt met een combinatie van uitleg met kennis en illustraties en daarnaast praktijkvoorbeelden en discussie. De studiegroepopleider moedigt vragen aan en daagt deelnemers uit om oplossingen te bedenken voor specifieke knelpunten. Geef als studiegroepopleider niet zelf alle antwoorden op vragen, maar bevorder het gesprek waarin boeren hun kennis en ervaring delen en van elkaar leren.

2. KENNISBRONNEN

De studiegroepopleider gebruikt kennisbronnen om de inhoud enerzijds onderbouwd en anderzijds praktijkgericht te maken. Bekijk het op landschapsschaal, zie percelen in samenhang met omliggende percelen, watergangen en landschapselementen ([H3.1](#)) [H3.4](#) van de catalogus helpt verder bij het vinden van geschikte kennisbronnen over kruidenrijk grasland. (Wees alert op verschil productief kruidenrijk grasland (PKG) en extensief kruidenrijk grasland (EKG)!

- Een korte presentatie door expert met feiten over kruidenrijk grasland en het belang voor weidevogels en de knelpunten. Mogelijke bron is bijvoorbeeld Anthonie Stip van de Vlinderstichting, over 'laat het weer zoemen in het grasland'.
- In plaats van een expert kan gebruik gemaakt worden van twee à drie kennisclips weidevogels van Groen Kennisnet (onder meer Iespakket 6; bloem- en kruidenrijke graslanden). In de film een kuiken dat vliegen vangt. Vraag aan deelnemers: hoeveel insecten per dag nodig? (Achtergrond: een weidevogelkuiken groeit in 20 dagen van 20 gram naar 200 gram. Heeft daarvoor op 10 dagen leeftijd 4000-6000 insecten per dag nodig....!
- Praktijkervaringen van boeren die al succesvolle maatregelen hebben genomen, zodat deelnemers leren van collega's. Bekende problemen met KG voor weidevogels hierbij meenemen: gewas wordt te dicht vanaf half mei en witboldominantie lastig te doorbreken.
- Een veldbezoek aan een nabijgelegen bedrijf met kruidenrijk grasland voor weidevogels, waar deelnemers vragen kunnen stellen en concrete resultaten zien.

3. WERKVORM: EXCURSIE MET PRAKTIJKGERICHTE DISCUSSIE

Vorbereidend kun je een gesprek voeren adhv van de poster 'boeren met weidevogels' over het belang van verschillen in beheer (mozaïek) met plasdrassen, kruidenrijk grasland, (voor)beweid grasland, hoogwatersloten. Niet alleen variatie ook de schaal van elke afzonderlijke vorm doet ertoe (micro vs. macro)

De groep bezoekt een boer die actief maatregelen neemt voor weidevogels, zoals het uitstellen van maaien, het aanleggen van plas-drasgebieden en mozaïekbeheer. Tijdens de rondgang geeft de gastheer uitleg, en de facilitator stimuleert discussie door gerichte vragen te stellen:

- "hoe lang al actief met weidevogelbeheer en welke afwegingen heb je om het te doen"
- "Welke knelpunten zien jullie, en zijn er haalbare maatregelen om die op te lossen?"
- Gewasdichtheid verlagen kan door bemesting in het voorjaar niet of enkel met weinig stalmest te doen. Witboldominantie kan aangepakt met eerder maaien (half mei en dat enkele jaren achtereen). Is dat uitvoerbaar en inpasbaar, wordt het overwogen?
- "Hoe pas je het beheer en de andere graskwaliteit in op je bedrijf?"

Na de excursie volgt een nabespreking, waarbij deelnemers hun inzichten delen en concrete vervolgstappen formuleren. De facilitator vat de belangrijkste lessen samen en moedigt boeren aan om binnen een paar weken een klein experiment op hun eigen bedrijf te doen, zoals een klein perceel inrichten voor weidevogelbeheer.

4. AFSLUITING

De bijeenkomst eindigt met een korte terugblik: "Wat neem je mee naar je bedrijf?" Boeren kunnen aangeven welke inzichten ze willen toepassen. De studiegroepopleider biedt de mogelijkheid voor een vervolgspraak of digitale uitwisseling van ervaringen. Eventueel kan papieren informatie aan de deelnemers worden uitgedeeld, zoals factsheets met relevante informatie. Op die manier kunnen zij thuis de belangrijkste informatie nog eens rustig nalezen. Het doel bij dit alles is niet alleen kennisoverdracht, maar óók om deze kennis en ervaringen rechtstreeks te koppelen aan de praktijk, zodat boeren gemotiveerd zijn om weidevogelbeheer in hun bedrijfsvoering te integreren.

6 BIJLAGES

6.1 BIJLAGE 1 AANPAK KENNISBIJEENKOMST VOORBEREIDEN

Landschap leren lezen

Doel: landschap leren lezen. Als voorbereiding kan aan de boeren worden gevraagd om op hun eigen bedrijf het landschap te gaan lezen. Tijdens de studiegroep kunnen de boeren onderling hier het gesprek over aangaan door hun ervaringen te delen. Dit zijn voorbeelden voor voorbereidingsvragen:

5. Zoek op onder welk landschapstypen jouw gebied valt. Gebruik hiervoor: <https://www.clo.nl/indicatoren/nl100503-landschapstypologie>.
6. Onderzoek de historie van het landschap van jouw bedrijf. Hoe is het landschap in de circa afgelopen 100 jaar veranderd? Wat weet je nog van je (groot)ouders over het landschap en de natuur van vroeger?
7. Hoe is het gesteld met de hoogteligging van jouw eigen agrarisch bedrijf? Waar bevinden zich hoge plekken en waar is het laag? Gebruik hiervoor: <https://www.ahn.nl/ahn-viewer>. Bedenk in de studiegroep op welke plekken agrarisch natuurbeheer logisch is en waarom.
8. Wat zijn de peilen volgens het peilbesluit van het waterschap bij jouw bedrijf en directe omgeving? Als je dan vervolgens kijkt naar de hoogtekaart (AHN), wat is dan de gemiddelde drooglegging van de percelen? Bespreek tijdens de studiegroep of deze oppervlaktewaterpeilen laag zijn ten opzichte van het (gemiddelde) maaiveld of juist hoog. En wat betekent dit voor de inpassing van het agrarisch natuurbeheer?
9. Is bij jouw agrarisch bedrijf sprake van kwel of infiltratie of misschien beide? Bespreek tijdens de studiegroep hoe je dit kan inzetten voor het agrarisch natuurbeheer.
10. Welke bodemtypen komen voor op jouw bedrijf? Wat zijn volgens de bodemclassificatie de kenmerken van deze bodemtypen (geef een korte omschrijving). Wat betekent dit voor het agrarisch natuurbeheer?
11. Kun je op basis van bodemtype, bodemclassificatie, hoogteligging en oppervlaktewaterpeil/grondwaterstand achterhalen welk graslandtype en Potentieel Natuurlijke Vegetatie (PNV) hier van nature zou voorkomen? Onder Potentieel Natuurlijke Vegetatie (PNV) wordt verstaan: de vegetatie die zich onder de huidige klimaatomstandigheden in een bepaald gebied zou ontwikkelen indien de invloed van de mens zou worden uitgeschakeld. Voor hulp zie:
 - Beschrijving vochtige schraalgraslanden: <https://www.natuurkennis.nl/natuurtypen/n10-vochtige-schraalgraslanden/>
 - Beschrijving Rijke graslanden en akkers: <https://www.natuurkennis.nl/natuurtypen/n12-rijke-graslanden-en-akkers/>
 - Beschrijving droge schraalgraslanden: <https://www.natuurkennis.nl/natuurtypen/n11-droge-schraalgraslanden/>
 - Potentieel Natuurlijke Vegetatie (PNV): <https://kartoweb.itc.nl/nationaleatlas/16landschap/28/28.html>

Soortenpotentie

Doel: cursist introduceren in het denken in soortenpotentie

1. Ter voorbereiding op de studiegroep: Welke vogels kwamen volgens oudere generaties of je eigen herinneringen altijd voor maar hoor je niet meer?
2. Tijdens de studiegroep: Probeer drie tot vijf soorten als doelsoorten te vinden, soorten die echt hulp nodig hebben en die je wellicht 'terug kunt halen' met goede maatregelen die je met boeren in een gebied kunt nemen.
3. Hoe zou je dit kunnen aanpakken, welke maatregelen of veranderingen zijn hiervoor nodig?

Integraal denken

Doel: meer integraal gaan denken door agrarisch natuurbeheer te koppelen aan ecosysteemdiensten

Tijdens de studiegroep: In onderstaande tabel staan enkele maatregelen die passend zijn binnen het agrarisch natuurbeheer. Deze maatregelen dragen in meer of mindere mate bij aan verschillende ecosysteemdiensten. Geef met plusjes (+ of ++) aan of en hoe sterk een maatregel bijdraagt aan de verschillende diensten.

Maatregelen	Ecosysteemdiensten							
	<i>Voedsel of voer</i>	<i>Hout/vezels</i>	<i>Waterzuivering of berging</i>	<i>Bestuiving</i>	<i>Bodem vruchtbaarheid</i>	<i>Plaagonderdrukking</i>	<i>Koolstofvastlegging</i>	<i>Natuurlijk erfgoed</i>
Hakhoutbosje								
Voederhaag								
Keverbank								
Poel								
Ecologisch slootschonen								
...								
...								

Gebiedsplan maken

Doel: opgedane kennis vertalen naar een gebiedsplan

Voor de studiegroepbegeleider: Print een kaart uit van het casusgebied waarbinnen de bedrijven van de cursisten zich bevinden. In bijlage II staat een kaart met symbolen die bij verschillende maatregelen horen. In de studiegroep:

1. Kies een aantal maatregelen die in jouw leefgebied van belang zijn. Creëer eventueel extra symbolen
2. Leg een aantal individuele maatregelen op de kaart zonder rekening te houden met de grenzen van jouw perceel
3. Ga met elkaar in gesprek: welke doelen hebben jullie voor ogen, welke maatregelen passen daarbij, waar liggen eventuele koppelkansen?

Kwaliteit

Doel: cursist laten nadenken over het meten en behouden van de kwaliteit van maatregelen. In de studiegroep:

1. Ga met de groep in op de vraag: Wanneer is een maatregel succesvol en hoe kan je dit meten?
2. Bespreek de PDCA-cyclus klassikaal en pas deze toe op een beheermaatregel.
<https://leansixsigmagroep.nl/lean-agile-en-six-sigma/pdca-cyclus/#:~:text=De%20PDCA%20cyclus%20is%20een,elke%20sector%20toe%20te%20Opassen.>
3. Welke methodes zijn er om het succes van beheermaatregelen te meten? Bijvoorbeeld voor akkervogels: beheermonitoring uitleggen en bespreken aan de hand van protocollen van [ANOG](#). Dossiers over monitoring op [Boerenlandvogels.info](#). [Weidevogels](#) en [akkervogels](#).
4. Ga het veld in om te kijken naar het in de praktijk brengen van lerend beheren aan de hand van de PDCA-cyclus

Drie V's deel 1

Doel: De cursist kan voor verschillende soorten uitzoeken welke eisen deze stelt aan de habitat

1. Laat iedereen in de studieclub voor één soort naar keuze uit wat deze nodig hebben op het gebied van voedsel, veiligheid en voortplanting. Zorg ervoor dat iedereen een soort heeft uitgezocht en dat er geen soorten dubbel zijn. Dit kan tijdens de studieclub als iedereen een laptop mee heeft. In Bijlage I is een voorbeeld uitgewerkt voor de gekraagde roodstaart.
2. Ga met de cursisten op een veldbezoek laat elke cursist voor zijn of haar soort bedenken of de soort hier kan leven. Wat is er wel en wat mist er nog?
3. Kom weer met de groep samen en bespreek hoe het landschap zo veranderd kan worden dat alle soorten hier beter kunnen leven. Kom op de voor de belangen van je eigen soort en maak samen een plan op papier (bijvoorbeeld een tekening of plattegrond). Het gaat om een droomscenario dus in de eerste instantie speelt geld geen rol.

Drie V's deel 2

Doel: de cursist kan stappen uitwerken die op zijn/haar bedrijf gezet kunnen worden om soorten te helpen
Bepaal op basis van de opdracht drie V's welke stappen op jouw bedrijf gezet kunnen worden om het gebied aantrekkelijk te maken voor doelsoorten in jouw gebied. Ook hierbij speelt geld geen rol.

Maatregel uitwerken

Doel: voorbereiden op de studiegroep over maatregelen

Laat de deelnemers een maatregel uitkiezen waar hij/zij zich in wil verdiepen. Dit kan een maatregel vanuit het ANLb zijn maar dit hoeft niet. Het kan ook een aanpassing in je bedrijfsvoering zijn, denk aan het telen van een nieuw gewas of het stoppen met ploegen. Laat de deelnemer zijn/haar keuze met onderbouwing doorgeven voorafgaand aan de studiegroep.

Laat de deelnemers in tweetallen samen zitten tijdens de studiegroep om te bespreken:

1. Op welke soorten richt de maatregel door jou zich in jullie gebied?
2. Op welke manier kan deze maatregel de soort(en) helpen? Denk aan de drie V's.

Ga met de studiegroep het veld in, onder begeleiding van een expert van dat gebied, en bekijk minimaal twee maatregelen. Ga daarbij in op de volgende onderwerpen:

1. Waar moet je op letten bij het uitvoeren van de maatregel? Denk hierbij aan de maatregel zelf maar ook aan de omgevingsfactoren en het combineren van maatregelen.
2. Welke soorten profiteren mee? En waar moet je dan op letten in de uitvoering?
3. Naast voordelen voor biodiversiteit heeft deze maatregel mogelijk andere voordelen op het gebied van leefomgeving en klimaat. Welke zijn dat?
4. Hoe past deze maatregel binnen de bedrijfsvoering?

Voorbeelden van werkvormen in het veld

Deze werkvormen kunnen in het veld worden ingezet om de deelnemers betrokken te houden en vanuit een ecologische blik te laten kijken. De werkvormen kunnen individueel of in tweetallen of kleine groepjes worden uitgevoerd.

Algemeen:

- Het determineren en tellen van soorten.
Afhankelijk van de studiegroep kan een keuze worden gemaakt voor welke soorten. Dit kunnen weidevogels of akkervogels zijn, maar ook insecten, kruiden, slootflora of fauna, soorten in een houtwal etc. Maak waar nodig gebruik van verrekijkers, plak/potvallen, vergrootglazen of determinatie apps.
- Ga opzoek naar gradaties tussen nat en droog, dicht en open vegetatie, hoog en lage beplanting en bespreek met elkaar welke meer waarde deze gradaties kunnen hebben voor het gebied.

Studiegroepen weidevogels en akkervogels

- Het beoordelen van kuikenland

Laat de cursisten op hun buik liggen en ervaren hoe goed je door het gras kan kijken. Dit zegt iets over de doorwaadbaarheid van het grasland voor weidevogelkuijken

- Het zoeken van voedsel van de doelsoort

Ga op zoek naar insecten, wormen, zaden of ander voedsel voor een soort. Denk je dat de voedselbeschikbaarheid op orde is? Wat is er wel en wat niet?

Aanvulling weidevogels: kijk naar het aantal wormen in de bovenste 15 cm van de bodem door middel van een bodemplag met ongeveer diezelfde diepte. Kijk ook naar de doordringbaarheid van de bodem met een stokje of weerstandsmeter. De bodem moet zacht genoeg zijn voor de grutto's om in de bodem te gaan.

- Zoek naar plekken waar doelsoorten van het gebied mogelijk zouden kunnen nestelen
- Zoek naar plekken waar doelsoorten zouden kunnen schuilen voor predatoren.
- Zoek naar plekken waar predatoren zich mogelijk schuil kunnen houden.